
ЮНІСТЬ ІНТЕЛІГЕНТА ЧАСТИНА ДРУГА

Дитині потрібне свіже повітря

Мати з вікна милується чудесним літнім днем... Мати одягає юного інтелігента. Навкруги — цілі гори дитячого одягу. Інтелігент наочно росте й пухне.

Мати ніжно, звичайно, клопочеться про здоров'я свого одинчика. Хто з вас без гриха, мої читачки?

Батько, що підходить під час операції, пробує протестувати. Мати відповідає одразу в роздратованім тоні...

Найлагідніша й найніжніша з усіх тварин — мати — буває, перетворюється на тигрицю. А саме — в ті хвилини, коли її пискляткові щось загрожує. А батько, — я ж уже казав, що він троглодит, — очевидно, гадає, що сучасна культурна людська дитина так само товстошкіра, як діти кам'яного віку... На щастя, дружина сильніша й енергійніша. Тому ми знову таки можемо бути спокійні... Власне кажучи, взагалі турбуватися нема чого...

Батько знизав плечима, пішов, стукнув дверима.

В сусідній кімнаті став біля вікна. За вікном чудесний літній день. Батько відчинив вікно і сів на підвіконнику.

Двері, що їх закрив був батько, злегка відчиняються.

Мати, почувши рух повітря, випросталась, мов ужалена...

Протяє!!!

Вся купа дитячого одягу, що лишилася ще ненамотаною, валиться на дитину. Мати вихорем летить у двері.

В сусідній кімнаті відбувається коротенька, але дуже жвава подружеська сцена — перед вікном, що за ним сяє чудесний літній день.

Яка мати не зрозуміє цієї матері? Хіба ж є в дитинчатка ворог більш лукавий, щоденний і небезпечний, ніж протяг? Яка мати не знає цього?! Міркуючи елементарно, чоловіки тупо твердять, що різниці між протягом і звичайним вітром немає жадної... Чи можна більш яскраво продемонструвати власну обмеженість?.. Адже саме вже слово "протяг" ("крізний вітер") говорить, кричить, застерігає: наскрізь бо протягає... Та що балакати...

Батько сердито зачиняє вікно. Пішов.

Навздогін йому мати послала ще кілька хороших слів.

Ви можете їх почути, коли захочете.

Інтелігент, що його ледве видно під горою одягу, реве...

Мати повернулася і в пристрасному запалі виливає на нього всю підогріту, киплячу від обурення, аж надто достатню, ніжність...
Інтелігент реве, заходиться.

Невдячний шматок м'яса!..

Грішать не тільки батьки...

Мамка з дитиною на вулиці. Огрядний возик. Звичайно, — захист від сонця...
Далека самотня алейка якогось парку. Рядом з мамкою блискучий кавалер з військових писарів.

Цілком недосліджене науково питання: про вплив професії на половий добір. Згадайте давновідомі факти: мамашини синки добираються до покоївок, у куховарок — обов'язковий "кум-пожежник", у мамок коханцем мусів бути військовий писар і т. інше. — Загадка!.. Інтересно прослідкувати б було, як воно зараз...

Возик самотньо стоїть на алейці.

Мамка з кавалером влаштовуються на ніжній травичці. Кавалер розв'язує принесений пакет з виглядом, що приємно інтригує... Пакет виправдує надію: закуска й випивка...

Мамка й кавалер уживають радощі життя.

Інтелігент реве.

Негарно. Мені трохи соромно за мого героя — така нетактовність!..

Коханий щиро вилаявсь. Мамка не без труда встає, приносить юного Інтелігента, соромлячись повертається в бік, звільняє перса. Коханий залицяється. Мамка соромливо кокетує.

Я недавно назвав її породистою коровою. Я прошу вибачення, — корова кокетувати, здається, не вміє... А може — вміє?

Інтелігент реве...

Товаришу герой. Як же ж вам не соромно?!..

У кавалера блискуча ідея: почастувати дитинчатко горілкою. При слабкуватому й кокетуючому опорі мамки, ідею здійснюється.

Мамка й кавалер цілком задоволені.

Інтелігент теж, очевидно, задоволений, бо спить.

Мамка й кавалер знов розпочинають користуватися з радощів життя. Помітне намагання до натурального завершення цих насолод... Екран темнішає.

І знов таки ради тієї ж вимоги художности...

... АЛЕ ВІДПОВІДАЮТЬ ЗА ГРІХИ ВСЕ Ж ДІТИ.

Інтелігент реве.

Мати схвильована, стурбована, заклопотана.

Інтелігентові треба перемінити пелюшки. Видовисько пелюшок поглиблює страждання матері... Вона кидається назустріч лікареві. Лікар усім виглядом своїм уносить у душу спокій.

Обличчя мамки невинне, як у породистої корови.

Мати схилилася над Інтелігентом і в розпачі сплеснула руками: Інтелігентові знову треба міняти пелюшки...

В Інтелігента ллють якусь мерзоту, Інтелігент заходиться й пускає бульби з рота і з носа. Мати в розпуці.

Обличчя мамки невинне, як у породистої корови... Екран темнішає...

Екран темнішає надовго... Ці перші роки життя мого дорогого героя цілком одноманітні. Щоденні врятовування від простуди, щоденно простуди, майже щоденно зіпсований шлунок і майже щоденні візитації лікаря... Зараз режисер вам покаже мого героя в тому віці, коли він уже має змогу свідомо виявляти свою волю, стверджувати своє "я"...

Інтелігентове дитинство

Інтелігентові років чотири. Хоробливий, худорлявий, золотушний хлопчик. Сидить за столом на високому стільчикові й бовтає ложкою в супі. Мати уговорює його їсти.

Обличчя Інтелігентове сконцентровано-байдуже. Мати продовжує його улещати.

Це так зрозуміло, що ви чуєте, як улещує закохана мати... Коли дитина попоїсть супчику, дитинці дадуть цукерку. Коли дитина попоїсть супчику, дитинці дадуть тістечко. Коли дитина попоїсть супчику, дитинці дадуть помаранчика... Багацько ласощів є на світі, і хіба ж матерній святій любові чогось жалкувати для коханої дитини? Ви також чуєте, як дитина вперто сопе. Вона вже перед обідом встигла покоштувати і цукерки, і тістечка, і помаранчика. Бо хіба ж є щось на світі, в чому б змогла відмовити коханій дитині свята матерня любов?..

Обличчя Інтелігентове сконцентровано-байдуже. Інтелігент продовжує бовтати ложкою в супі.

Сопе...

Батько перестав їсти. Спостерігає події, явно не схвалюючи їх. Починає роздратовуватися... Мати помітила й робить спробу заговорити з дитиною серйозним тоном.

Обличчя Інтелігентове, сконцентровано-байдуже, раптом прокисає. Інтелігент кидає ложку, нахнюпився.

Мати хвилюється й знову повертається до пестливого улещування.

Інтелігент ще більше кисне.

Сподіваюсь, це зрозуміло. Ніжна душа дитини вимагає, перш за все, ласки, ласки й ласки. Як найніжніший кришталь, цю душу треба тримати в футлярі, обкладеному ватою... Спитайте про це 95% матерів — і вони скажуть вам те саме... І вони скажуть правду, дорогий читачу! — Життя бо людини жорстоке й суворе. Воно скине швидко всякі футляри з ніжної дитини (а ті футляри, що воно на її одягне — нехороші футляри), воно заголить її, а, буває, що й власну шкіру здере... Нехай же хоч би в дитинстві, в цю світлу добу, не буде нічого суворого... Чудесні, святі резони!..

Порівняйте з цим, дорогий читачу, елементарні міркування батька. Він, як бачите, обурений. Він вважає, що дитина повинна не "капризувати", що її треба "загартувати" і таке інше, і тому подібне... Напевне, вам не раз доводилося чувати такі метикування... Метикування, достойні кам'яної доби. Метикування, зрозумілі лише в кам'яному віці, коли, як скаже вам кожен археолог, не було ще ні вати, ні тістечок, ані цукерок... (Відносно помаранчів — не пам'ятаю).

Батько скочив, рішуче підійшов до сина, категорично наказує їсти. Інтелігент кинув погляд на матір. Мати кинула погляд на батька, погляд-блискавку, погляд розлютованої левиці.

Інтелігент пустився у реви.

Оця чулість ніжної дитячої душі, що допомагає так вірно орієнтуватися серед ворогів та друзів, хіба не є оця чулість безпосереднім наслідком і доказом вірності системи маминого виховання?

Батько вхопив Інтелігента під пахви й потяг геть із-за столу. Інтелігент галасає, брикається. Тигриця-мати прожогом кинулася на допомогу.

Батько шпирнув синочка на канапу. Синочок б'є руками й ногами, реве несамовито. Мати люто насає на батька. Батько вперто відстоює позиції. Бурхлива жестикуляція. Гейзер слів...

Ґувернантка, що сидить за столом, безнадійно суха міс, поволі підводить колючі плечі, закочує очі під лоба й виховано — по-европейському — зідхає.

Зідхніть і ви, любий мій читачу!

Культурна дитина

Інтелігент і ще кілька дітей бавляться на площадці парку у величезній кучугурі піску. Ґувернантка під парасолькою читає книжку.

Дівчинка років п'яти зліпила з піску гарнесенький пиріжок. Милується сама й показує Інтелігентові. Інтелігент поглянув, нахнюпився й починає ліпити другий. Нічого не виходить. Дівчинка уважно і з щирим співчуттям слідкує за його роботою. Коли вже видно, що невдача повна, вона пропонує Інтелігентові взяти її пиріжок. Інтелігент зовсім образився і плюнув на пиріжок...

І природна образа... Дівча робить гріх, властивий всім жінкам: в неї бракує почуття міри, вона вважає, що в хорошому міра не потрібна, що шляхетність душі робить непотрібною делікатність... Небезпечна помилка!..

Дівчинка здивована, ображена, спалахнула обуренням і рішуче кинулась на хлопця. Короткий, але жорстокий бій. Інтелігента розбито, і він з ревом тікає до Ґувернантки.

На кучугурі піску, на тлі темної зелені дерев, осяяна яскравим сонцем, розхристана, розпалена стоїть переможниця. Урочисто сяють очі, урочистістю просякнутий розкудовчений чубчик білого, як льон, волосся. Навіть жест, яким вона підтягає панчішку, що зсунулась під час бійки, — жест переможниці...

М. і Ж., дорогий читачу!.. Особливо з панчішками.

Ґувернантка поволі підводить сухі, колючі плечі, закочує очі під лоба й виховано по-європейському зідхає... Після цього, не хапаючись, виховано пробує втішити дитину..

Вуличні діти

Інтелігент вдома, дивиться у вікно.

Нещодавно пройшов веселий літній дощ. Весело сяє вимите сонце. Весела вода бурхливими струмками біжить повз тротуар. Купка дітей втішається життям, підсукавши штанці й задерши спіднички, аж доки технічно можливо...

А вода брудна, переповнена мікробами...

Інтелігент обережно оглядається й тікає з кімнати. У дітей у воді найчудовіший настрій. Інтелігент стоїть на тротуарі. Ніяковість першої зустрічі швидко зникає. Інтелігент страждає від спокуси. Спокуса аж надто велика — Інтелігент не витримав. Рішуче сідає на тротуар і спішно розбувається.

А вода радісно-бурхлива, блищить сонячними блисками, сліпить очі.

Прожоглива, негамована, бурхлива, блискуча — як наша молодість — вона несе в собі і бруд, і мікроби, що про їх говорилося вище... В веселому бігові стає все бруднішою...

Домчавши до низу вулиці, вона потрапить до колектора і там, під землею, одразу перестане бурхливити, перестане блищати сонячними блисками — каламутна, насичена брудом, дощова, літня, чиста вода...

Інтелігента в підсуканих штанцях наділено всіма правами горожанства в громаді дітей, і він, разом з ними, в тім місці, де вода, на мить спинившись, розіллється калюжею, танцює танок молодости... Бризки летять, блищать, сяють на сонці... На обличчях дітей — бакхічна радість... Їхні очі блищать, сяють, як бризки.

Все це страшно некультурно... Я б хотів сподіватися, що ви, мій читачу, були колись страшно некультурні...

Мати кличе Інтелігента... Проходить по кімнаті, знову гукає... Відповіді нема.

Якби це була опера, то зараз вступили б стиха ударні інструменти, барабан почав би підробляти звуки далекого грому чи підземного гуркоту...

Ґувернантка, що читала книжку, підводить голову, встає. Мати звертається до неї. Міс почувває себе ніяково.

Мати й Ґувернантка шукають... Шукання набуває пропасничного характеру. На екрані панічно літають: мати, Ґувернантка, служниці... Паніка.

Діти в калюжі танцюють танок прекрасної юности... Мати кинулась до вікна, дивиться вниз, явно сподіваючись побачити труп Інтелігентів на тротуарі під вікном... Бачить:

Інтелігент у підсуканих штанцях танцює...

Мати несамовито зойкнула... Вся челядь жваво реагує... Всі мчать до дверей.

На обличчях у дітей бакхічна радість... Не очікуючи катастрофи, Інтелігент присів карачки й енергійно хлюпає руками по воді. Бризки летять, блищать, сяють на сонці... Компанія радіє... В цей мент:

Наскок усієї челяді. На чолі мати й Ґувернантка. Далі — вся решта...

Інтелігента врятовано.

Діти здивовані. Звичайно, не надовго. Заусміхалися, засміялися — й знову танок...

Інтелігента розтирають спиртом...

Метушня, як на пожежі...

Мати бігає навкруги, як квочка — ось-ось закудкудакає.

Покоївка спішно гріє ванну...

Інтелігента миють...

Сприскують чимось дезинфекційним...

Кладуть у постіль і вкривають усім, що є теплого в домі...

Напувають малиною...

Мати бігає навкруги — ось-ось закудкудає...

Одуріле обличчя Інтелігента показує ознаки усвідомлення становища. Прокисає. Рев... Заспокоювання ніжної матері залишаються безплідними.

Тремтячи від пережитого жаху, чутлива мати надзвичайно ввічливо, але з надзвичайно ядовитою уразливістю читає нотацію ґувернантці.

Ґувернантка підводить колючі плечі, закочує очі під лоба й виховано по-європейському зідхає.

Екран темнішає...

Екран знову темнішає надовго — років на десять. Всі ці роки — подібні один до одного. Вони пройдуть під знаком ніжного кохання матері, варварських вчинків батька, піклування ґувернанток та домашніх учителів, для того найнятих і належно оплачуваних. Це — хатня доба, золоте дитинство мого героя... Світле, незабутнє дитинство, яке вам показав режисер в досить характерних рисах. Дитинство, що такий благісний вплив матиме на його душу...

ІНТЕЛІГЕНТ-ПІДЛІТОК

Освіта

Інтелігентові років чотирнадцять. Страшенно поспішаючи, він роздягається в гімназіальній "роздягалці". Людей немає, і всю роздягалку завішано гімназичними шинелями. Одною рукою захопивши книжки, а другою на бігу поправляючи блюзу, Інтелігент прожогом вискакує з роздягалки.

В класу входить учитель у віцмундирі. Ще не старий, років під сорок, але лисий і наскрізь просушений. Висохло, здається, все, крім ехидства.

Молитва перед навчанням, після чого хором: "Спаси, Господи, люди твоя"...

Що б там не говорили, але є щось побожне, щось, що розм'якшує душу, в цій спільній звертанні до вищої істоти навчителя і дітей, що їх він навчає, що їхні юні, жадібні душі його закликано освітлювати світлом пізнання світу... От іменно щось таке, що розм'якшує душу...

Інтелігент стрімголов летить по коридорах. В класі закінчено молитву. Вчитель почав перекличку. Потроху відчиняються двері. Обережно на пальцях входить Інтелігент. Тривожний погляд на катедру.

Вчитель начебто не бачить. Продовжує перекличку. Дійшов до прізвища Інтелігента...

Інтелігент обзивається...

Вчитель витримує ролю. Наче не чує. Ще раз гукає, оглядає класу...

Інтелігент обзивається знову, голосніше...

Вчитель розводить руками: "немає, мовляв, так і запишемо"... Схиляється до "журналу".

Інтелігент кричить — він є!..

Вчитель повертається до дверей. На обличчі добре зроблене здивування й щира насолода. Вчитель сходить з катедри і йде до Інтелігента.

...Поганий ґрим дав режисер цьому акторові, зробивши з нього людину, що в неї все, крім ехидности, висохло. Це не зовсім так... (Знов таки ж і розм'якшення душі!)... Вчитель — перш за все — весела, жартівлива людина як ви побачите зараз самі. Подивіться також на обличчя гімназистів, — ряди дитячих лиць, що хихикають з угодливости, регочуться з простоти душевної й похмиляються із злорадства. Їм весело, а веселитися — це так властиво прекрасній юності...

Вчитель майстерно розігрує сценку цілковитого співчуття до нещасного, що спізнився. Щохвилини поглядає на веселу клясу, захожуючи стежити уважно за спектаклем.

Інтелігент, плутаючись, збиваючись, починає з'ясовувати причину запізнення.

ОПОВІДАННЯ ІНТЕЛІГЕНТА

Інтелігент спокійно йде вулицею. Його наздоганяє мати. У матері перев'язано: голову, руки й ноги. Мати посилає інтелігента в протилежний бік.

Вчитель із співчуттям підтакує і з співчуттям хитає головою, поглядаючи щохвилини на веселу клясу.

Інтелігент вбігає до аптеки. Йому дають пляшку з ліками. Пляшка велика й важка... На вулиці якийсь вуличний хлопець шпурляє в пляшку камінця. Пляшку розбито.

Вчитель із співчуттям підтакує, із співчуттям хитає головою й сплескує руками.

Інтелігент знову в аптеці... Знову на вулиці... Пляшка падає... Мати обв'язана зверху до низу... Інтелігент летить вулицею... Кадри чим далі більш плутаються. Останній — завмер в непорушності.

Інтелігент заплутався конче. Мовчки уставився очима в підлогу...

Обличчя гімназистів, що сміються, регочуть і ржуть. Інтелігент підвів очі, оглянув товаришів, низав брівми...

Спектакль скінчився, вчитель знову зробився серйозний і чинно пішов до катедри. З височини катедри коротко пропонує Інтелігентові йти до дошки. Два-три запитання. Інтелігент мовчить, дивлячись уперто в підлогу. Вчитель говорить офіційно:

«*Сідайте!*»

Вчитель поважно обмочує перо в каламарі, підносить його до очей, обережно здійсмає волосинку з його кінчика й нахиляється до розгорненого "журналу".

Рука вчителя вмілим рухом вписує в журнальну шпальту — одиницю. Вписавши, підправляє хвостика й акуратно підкреслює одиницю знизу...

Кінець спектаклю не дуже приємний для мого героя... Але ж — злочин повсюди й завжди повинен мати наслідком справедливу кару... А вчитель значно зм'якшив, облагородив кару, витягши з неї стільки веселих, бадьорих, виховних хвилин...

Освіта триває далі

Гімназіяльна вбиральня, як завжди, виконує ролю гімназіяльного клубу. Натовп хлопців різного віку: від дев'ятирічного "кішонка" до літнього вусача.

Один із літніх підходить до Інтелігента тою особливою, розвихленою ходою що вважалася в ті часи за "шикарну". Звисока поздоровкався з Інтелігентом, про щось запитує. Інтелігент послужливо з готовністю витяг із кишені якийсь пакуночок у газетному папері. Літній розгорнув пакуночок, вийняв цигарку, пропонує палити Інтелігентові. Той відмовляється соромливо. Літній настоює.

Інтелігент запалює цигарку. Затягнувся кілька разів. Закашлявся. Вбиральня закрутилася... Коротка, героїчна боротьба із млосністю... Не витримав, шпурнув недокурок, кинувся геть...

Літній задоволений.

Дружба... Славнозвісний поет (не згадую який), колись тобі дав імення "посланниці небес"... Коли й не дав, то це справді не шкодить... Бо хіба не прекрасне по правді, — дружнє єднання двох людських душ, що ґрунтується на взаємному розумінні, на співчутті, на обопільному поваженні й на взаємному обміні цінностями? Особливо прекрасне, коли один з друзів, збагачений досвідом більше від другого, віддає йому цей досвід так вільно й щиро. В самому акті віддання для шляхетної душі криється задоволення, що перебільшує всі останні форми компенсації... Так і тут: старший друг більш задоволений своїм дружнім вчинком, ніж тими цигарками, що їх приніс йому мій герой, що його батько, треба гадати, є аматор доброго тютюну...

А блювота — ну, що ж! — коріння навчання гірке... Зате плоди, плоди першої дружби мого героя будуть вельми солодкі... Наприкінці цієї частини ви, безперечно, пересвідчитесь в солодощах цих плодів...

«Без обіду»

Гімназисти юрбою висипають з дверей гімназії...

В порожній клясі десятків з півтора "безобідників". Сидять на партах, блукають по клясі, дивляться в вікна. Менші — з азартом грають у пера.

Літній ліниво підводиться, кличе Інтелігента, обидва виходять.

В порожній убиральні товариші посідали на вікні, закурюють... Інтелігент вже не давиться й не кашляє.

Освіта триває ще далі

Літній має настрій доброзичливий. Із специфічною посмішкою починає розпитувати Інтелігента... Інтелігент ніяковіє, мовчить, соромиться. Літній задоволений.

Можливість щось дати другові — дійсна радість для шляхетного серця. Про це я вже говорив...

Літній витягає з кишені пакетик із фотографіями... Вибрав одну з них і простягнув Інтелігентові...

На обличчі Інтелігента — соромливість і гостра, нездорова зацікавленість. Язик облизує раптом посохлі губи.

Тайна існування, тайна життя, що ледве почувалася за глухою завісою соромливого незнання, — відкривається... Урочистий момент! Я замовкаю...

Інтелігент жадібно, з напруженою увагою, метушливо поспішаючи й соромлячись, передивляється фотографія за фотографією... Екран темнішає...

Я мовчу...

Перші плоди освіти

Кляса. Учитель сходить на катедру, сідає. Раптом схоплюється, обома руками хапається за сідалище...

На стільці — кнопки, шпильками догори...

Вибух люті. Вчитель гураганом вилітає з кляси.

Пригнічені обличчя гімназистів...

Урочиста поява начальства. Коротка, рішуча декларація:

«Коли прізвище негідника не стане мені сьогодні ж відоме, всьому клясові — три за поведінку»...

На "перемінці". Біля дверей директорського кабінету мнеться Інтелігент. Трохи вагається, обережно оглядається, врешті стиха стукає й заходить.

Якийсь гімназист помітив, зробив гримасу зрозуміння, кинувся бігти.

Інтелігент смиренно стоїть перед директорським столом. Розповідає. Директор вислухав, по-батьківському погладив по голівці й відпустив з миром.

Гімназист, що помітив Інтелігента, захлинаючись, в обуренні розповідає товаришам про те, що бачив. Обурення загальне. Швидко ухвалюється якесь рішення...

Герой мій, звичайно, правий... Кнопки поклав не він. Він для цього надто обережний... І хіба справедливо всім страждати за гріхи одного? — Та навіть коли жадного інтересу

немає до всіх, хіба справедливо, щоб мій герой страждав за злочин когось із товаришів? — Відповідь ясна, я гадаю... І потім начальство для того ж і поставлено над нами, щоб укорінити справедливість. А для цього воно мусить усе знати.

В роздягалці. Гімназисти розходяться. Один із них гукнув Інтелігента. В той момент, коли Інтелігент повернувся другий гімназист ззаду накидає Інтелігентові на голову шинелю й стягує рукава на спині. Раптом накидається ціла юрба одноклясників — і починається розправа.

По чийомусь знакові всі в одну мить розсипаються... З'являється "педель". Інтелігент тяжко підводиться з долу, звільняється від шинелі. Він похитується, але силкується мати бадьорий і байдужий вигляд. Педель підозріло оглядається навкруги, але на всіх обличчях абсолютна невинність.

За правду завжди страждають...

Дальші плоди освіти

Кабінет батька. Інтелігент навшпиньках іде до столу, витягає шухляду й набирає цигарок... В шухляді поруч із цигарками гроші...

Інтелігент, вагаючись, одну кредитку взяв, було... Поклав назад, зачинив шухляду... Подумав кілька хвилин, витяг шухляду, взяв кредитку, зім'яв її, засунув у кишеню, пішов навшпиньках геть...

Ви скажете — негарно... Воно, звичайно, що не дуже... Але ж — воно природно. Батько не хоче брати до уваги природних вимог юности та дружби: розваги, цигарки, колись пива може захотітись літньому товаришеві, та мало чого... А ви ж знаєте, що все природне — прекрасне... Хоч би воно й паскудне було... Знаєте приказку: їж, дурню, бо то з маком, — от так воно і з тією природністю...

Інтелігент у себе в кімнаті ввечері сидить за книжками. Потягнувсь ліниво, встав. Підійшов до печі, відчинив душника, закурив, випускаючи дим у піч... Раптом прислухавсь, швиденько заховав цигарку в душник, зачинив дверця, відійшов на середину кімнати.

В кімнату заходить молоденька покоївка й починає готувати постіль.

Інтелігент дивиться на неї. Очі затягає поволока. Інтелігент жадібно розглядає форми її тіла, підкреслені схиленою позою. Язик облизує посохлі губи... Інтелігент наважився: підходить до покоївки й обіймає її. Покоївка, напівжартуючи, напівсерйозно відбивається. Інтелігент розпалений, його обійми щораз небезпечніші щодо пристойности. Покоївка рішуче відштовхнула Інтелігента... Він одлетів на кілька кроків...

Покоївка пішла й погрозила йому пальцем на прощання.

Ви пам'ятаєте проблему, що я поставив перед наукою, щодо впливу професії на половий добір?.. Я там казав, що от такі, як мій герой, звичайно добираються до покоївок. І дійсно, мій герой, як бачите, робить усе, щоб добратися. Бо мій герой — ніяк не є виключення... І не його вина, коли покоївка поводить ся отак нечемно й у всякім разі ненауково, — що не дає змоги моєму героєві конче до неї добратися...

Інтелігент зробив наплювательну гримасу. Запер двері.

Знову сідає за стіл, виймає з кишені пакетик з фотографіями, розкладає їх поверх зшитків та підручників. Опустив під стіл руки... Захоплено розглядає фотографії... Екран темнішає...

Ну, ви вже знаєте, чому темнішає: те, що далі, — добре відоме кожному з вас... Солодкі плоди...

Екран темнішає знову надовго. Нічого нового, значного не трапиться з моїм героєм до самого кінця його підлітства. Гімназія, лекції, зубріжка, одиниці, "без обіду", — не дивлячись на старанність і обережність, що завжди відзначатимуть мого героя, — цигарки, троячки, крадені в батька, невдалі атаки на покоївку та все вдаліші самотні насолоди.

МАЙЖЕ СТУДЕНТ

Із знайомих дверей гімназії виходять кілька дорослих гімназистів. Серед них — Інтелігент. Йому років 18.

Ви можете помітити, що ролю дорослого інтелігента грає той самий актор, що грав ролю батька на початковій фільму. Чи зроблено це режисером заради режиму економії, чи з якоюсь іншою метою — виявиться далі.

Молодь радісна, весела. Інтелігент зупинився, оглядає вулицю навкруги, наче перше її бачить. Глибоко, легко зідхає. Зняв картуза, підставив вистрижену голову під ласкаве травневе сонце, від якого так приємно примружувати очі.

На картузі гімназичний герб. Інтелігент відчув його рукою. Думка, що раптом родилася, негайно переводиться в життя. Інтелігент здирає герба і з веселою люттю шпурляє його геть. Повернувся до дверей і смаковито плюнув...

Хто з вас, дорогі читачі, що закінчували школу в ті часи, не зрозуміє мого героя?.. Як на диво чудесно, між іншим, придумано, що випускові іспити завжди влаштовується весною... Нове життя, весняне молоде сонце, юна свіжа зелень, чисте тремтливе повітря, дівочі очі блимливо-таємничі, атестат у кишені — яка чудесна, світла, юна, сонячна гармонія!.. І це ж ще не все!..

Інтелігент вдома перед дзеркалом примірює цивільний костюм. Милується собою, кокетує, радий безмежно. Пророблює антраша, підскакує, як козеня, танцює по кімнаті. Раптом зробив якнайсолідніше обличчя. Знову підходить до

дзеркала, вітає чемно сам себе, підмигує... На столикові — рукавички й паличка. Інтелігент щасливий тим і другим. Помилувавшись не тільки набалдашником, але і накінецьником, Інтелігент із щирим почуттям притиснув ціпочок до грудей. Натягує новенькі рукавички — теж перед дзеркалом. Ще раз мигнув собі — і, з виглядом цілком солідним, світським, вийшов із кімнати.

Ви ж розумієте — новий костюм, шикарно прасовані штани, капелюх, рукавички, ціпок — весна, сонце, атестат, блимлива таємниця в очах дівчат, що безперечно викриється вже тепер (аджеж — новий костюм, шикарно прасовані штани, капелюх і т. ін. й т. ін.)... яка ж чудова річ життя, і як багато є на світі ще найчудовіших речей: новий костюм, шикарно випрасовані штани й т. ін...

Студент

Друга кімната, менша й поганіша. Дзеркало маленьке, висить на стіні. Інтелігент у новесенькій студентській формі пророблює перед дзеркалом щось подібне до того, що було тільки оце показано.

Правда, він стриманіший зараз трошки, але чи це є наслідок дорослості, чи невеликих розмірів кімнати, — сказати трудно...

"Тільки ранок кохання прекрасний"... Це справедливо не тільки відносно кохання... Кожний ранок — це свято, а за кожним святом — ідуть сірі будні...

Будні

Авдиторія. Двері поволі відчиняються. Обережно входить Інтелігент. Полохливо оглядається. Він спізнився і переживає почуття знайоме й неприємне, подібне до колишнього дитячого страху в гімназії.

Професор на катедрі не звертає на нього жадної уваги. Професор старий, сухий, підсліпуватий, мабуть, глухий. Не читає, а бубонить, як автомат.

Студентські обличчя показують в різноманітних ступенях скуку, тоску, сонливість.

Професор бубонить.

Інтелігент не може стримати позіхання, моргає важкими віями. Сил не вистачає: встає й поволі, потихеньку, на пальцях виходить.

Професор бубонить...

Інтелігент в коридорі, потягнувшись, помотав головою, відганяючи сон, зідхнув повними грудима й бадьорим, свіжим кроком пішов...

Коріння навчання гірке...

Спорт

Більярдна — тускла, прокурена. Дим стоїть у повітрі непорушними клубами. Повітря важке, насичене людським диханням. Інтелігент грає з якимось типом. У типа вигляд підозрілий — явний "жучок".

Коли ви не граєте на більярді, то дозвольте вам пояснити, що дві основних категорії більярдових граків то єсть: "жучки" і "піжони". Жучки існують за рахунок піжонів. В технічні тонкощі вдаватися немає сенсу... Слідкуйте за грою...

Жучок вдарив невдало; чотирнадцята куля "повиснула" над люзою. Жучок розлютований. Інтелігент щасливий...

В занадтій радості заспішив, вдарив києм невдало, — скіксував...

Блискавична, діаметральна, повна зміна настрою в обох. Жучок, не хапаючись, мастить кия крейдою, добре націлюється, кладе кулю в люзу й кидає кия на стіл... Інтелігент розплачується. Намагається мати вигляд байдужий, спокійний.

Інтелігент вийшов на вулицю. Став під ліхтарем, виймає гаманця, перевіряє зміст. — Журливий і досадливий жест...

Жучок з задоволеним виглядом запалює цигарку...

Інтелігент у себе вдома лежить в одній жилетці на канапі. Підвівся, сів, сумно глянув на календар...

Шістнадцяте.

Інтелігент рахує дні по пальцях: дев'ять пальців. Безнадійно похитав головою. Вийняв гаманця, лічить дрібні: мало, дуже мало.

Я вам скажу — у мого героя сорок сім копійок. Сорок сім, поділене на дев'ять, буде п'ять і дві лишку... І дві лишку...

Інтелігент тужливо, мляво похитується, сидячи на канапі...

І дві лишку...

Гість, що його очікують з нетерпінням

З кімнати виходить поштар. Тільки но зачинились двері, Інтелігент пророблює два-три коротких, але виразних па якогось невідомого танку. Тримаючи руки вкупі жменею, зупинився і потрусив руками біля вуха, як торохтілкою. Фізіономія блаженна. Заглядає в щілинку між долонями, поволі розводить їх...

В руках кілька золотих монет...

"Коментарії зайві".

В черзі на Шаляпіна

Ви, мій читачу, коли ви молодий, ледве чи зрозумієте красу нічного вартування на тротуарі біля театру в змаганні дістати полтиничного квитка на "самого" Шаляпіна.

В мої часи — це було найзвичайнішим явищем. І скільки спогадів у кожного з нас, старих студентів, зв'язано з цими вартуваннями!.. Мій герой не є виняток в цьому випадкові... Він взагалі не виняток...

Ніч. На тротуарі, біля дверей театру — натовп. Більшість — студенти й курсистки. У одного з студентів аркуш паперу. Ті, що надходять, записуються. Студент солідний і діловитий.

Інтелігент підходить трохи раніше дівчини-курсистки. Швидкий, уважний погляд... Дівчина дуже гарненька... Інтелігент ґалянтно пропускає її вперед.

Можливо, тут треба поставити питання, чи віддав би свою чергу мій герой, коли б дівчина не була гарненькою?.. Риторичне питання!.. А, крім того, коли б навіть і не віддав би, — так це було б цілком природно: поклонення перед красою, цим божественним дарунком, тремтіння юного серця, найніжніші вібрації найтонших струн душі з одного боку, і взагалі...

Інтелігент і дівчина стоять окремо біля стіни. Балачка йде не дуже жваво, надто багато павз. Дівчина приймає ці павзи просто і спокійно. Інтелігента кожна хвилиночка мовчання примушує страждати...

Хто не знає цих перших колючок кохання?.. Хто з нас не відчував цього болю? Хто не робив безнадійних спроб вирішити нерішиму загадку: чому це з коханою, іменно з нею, що їй так палко хочеться показати себе в своїм найкращім вигляді, перед якою хочеться блищати розумом, новим костюмом, гострістю, свіжо поголеними щоками, ґалянтністю, люб'язністю, вишуканою спритністю, манікюром — словом, всім тим, що так впливає на жіноче серце, — чому іменно з нею, з коханою, все це вдається значно трудніш, ніж будь з ким іншим? Чому це щастя появлятися перед коханою в шлюбному вбранні віддано нерозумною природою нерозумним тваринам — павичам, наприклад!.. Я знав одного чоловіка, у якого була така прикмета: коли він, уперше знайомлячись з жінкою, неголений, коли коміречь у нього несвіжий, нігті й черевики не вчищено, — значить, він в цю жінку закохається.

І прикмета майже завжди виправдувалась...

Ці питання вихором крутяться, можливо, в голові мого героя... А можливо, що й ні. Не до питань! — Біологія, фізіологія, психологія, рефлексологія — все це звалилось на його молоді плечі... Кохання! Перше кохання!! Ароматне й свіже, як перше ранішнє зідхання квітки, ніжне, як тремтіння вій коханої дівчини, неземне, як спиритичні стуки, неповториме, як схід сонця, безглузде, як баранячі очі в той кульмінаційний мент, коли хитрий праотець Іаков тримав перед ними рябеньку паличку в правильнім розрахункові на рябе овече потомство (диви Битіє).

Мій герой закоханий! Блискавично, скажено, пристрасно, ніжно, болізнобожественно й само собою — на все життя!..

Позаздріть, дорогі читачі, його стражданням! Позаздріть його незграбності, його неголеності, його відчуттю власного ідіотизму...

З виглядом людини, що їй у голову пройшла геніяльна думка, Інтелігент хапається за кишеню й запитує:

«Хочете їсти?»

Дівчина трошки здивована, сміється, весело відмовляється... Інтелігент раптом впадає в одчай.

Ви можете читати його думки: ідіот, йолоп, балбес, хамло і т. ін. і т. ін. — все це на власну адресу... Проте дівчина теж, здається, читає. Жінки незрівняно тонше розбираються в підсвідомих процесах, що обумовлюють наше життя, ніж ми, чоловіки. Довідайтеся у Фройда.

Дівчина дивиться на Інтелігента, злегка посміхаючись. В її погляді — розуміння, трошки лукавства, м'яке співчуття і трошки насмішкватости... Дівчина згоджується.

Інтелігент з такою ж швидкістю повертається до життя. Витягає з кишені пакунок, хапається, рве мотузочок. Розгортає пакунок. Ковбаса і французька булка...

Обоє їдять. Інтелігент ожив, повеселішав зовсім простодушно. Дівчина теж весела, але з певною домішкою лукавства.

Знаменита річ оце лукавство, наслідок відчуття жінчиною своєї переваги, що її вона, по властивій їй тонкості, одверто не показує. Іноді буває, ви можете помітити це лукавство навіть в моменти повної перемоги над нею. Начебто парадоксально — почуття переваги й факт переможеності... Нікоторого парадоксу! Жінчина відчуває свою перевагу в ті моменти, коли мужчина абсолютно щирий і безпосередній. — Тому бійтесь, дорогі читачі, таких моментів. Мужчина в такі моменти голий і обеззброєний. Коли він короткозорий, тим гірше, бо безпосередність лишає його й без пенсне...

А жінчини — їх нехай попереджують письменниці-жінки... Хоч би "Принцеса Грьоза", з *Журналу для жінчин* (правда, кажуть, ніби то вона була бородатим і похмурим мужчиною, батьком чималої сім'ї).

Щастя

Невеличка кімната. Закінчується студентська вечірка. Самовар на столі згас. Порожні склянки з рештками виснажених шматочків цитрини, порожні тарілки із слідами знищених закусок із запасів сусідньої крамнички й інші сліди бенкету.

Попільничка набита "до отказу" недокурками, які стримлять з неї, як підстрижені голки їжака.

Молодь прощається з хазяїнами, теж студентами. Інтелігент пильнує, щоб ні на хвильку не відстати від дівчини.

В передній гості одягаються. Інтелігент подав пальто своїй дамі і кинувся на розшуки шинелі. До дівчини підходить красивий самовпевнений студент, пропонує провести її до дому. Інтелігент почув, раптом повернувся, завмер. Ревнощі, турбота, страх... Дівчина негативно хитнула головою, показала очима на Інтелігента. Інтелігент просяяв і з десятикратною енергією почав розкидувати чужі пальта...

Адже оце — вже щастя, мій читачу! Просто, хіба не правда? Кохана хитнула негативно милою голівкою — і у вас в душі спалахнуло отаке яскраве й ніжне сонце... Чому? Від чого? Чи варто? — Не думайте про це! Поперше, це вам і не вдається, раз ви закохані, подруге, відчувати в своїй душі яскраве й ніжне сонце — завжди варто. Це надто рідко вдається...

Інтелігент об руку з дівчиною підходять до її дому. На вулицях безлюдно. Глупа ніч...

Дівчина подзвонила швайцару...

Прощаються. Інтелігент затримує руку дівчини. Говорить їй щось, що до купи не збереш, але — дуже й дуже ніжне... Дівчина низько вклонила голову, заховалася в футро коміра... Інтелігент невміло цілує їй руку... Дівчина руки не відбирає... Інтелігент несміливо вклоняється до її обличчя. Дівчина соромливо відвертається...

В парадному засвітилося...

Дівчина швидко глянула на двері й швидко підставила Інтелігенту щоку. Поцілунок потрапив майже в повітря. Дівчина вирвалася і кинулась до дверей. Інтелігент трохи збентежений...

Дівчина кілька разів весело вклонила головою, помахала ручкою і зникла в дверях...

Інтелігент дивиться на двері, доки світло в парадному знову не гасне. Повернувся було, зробив два кроки, ще раз подивився назад.

Мені жалко вас, читачу, коли ви не розумієте того, що переживає зараз мій герой. Можливо, що ви завжди пам'ятаєте, що "кохання — це обмін двох фантазій та контакт двох епідерм"? Звичайно, і тут відбулося лише доторкання двох епідерм, — але ж що за діло мій героєві до форми визначення того, що відбулося? Факт! Чудесний, дивний, потрясаючий факт! — Поцілунок! — Вона дозволила йому поцілувати себе, а значить... Значить!.. Значить!!! Ой, немає сил сказати, що це значить...

У Інтелігента гордовитий вигляд тріумфатора. Махнув руками, зовсім несолідно підскочив, вдаривши себе п'ятами по сідалищу... Пішов вулицею надто широкими кроками, надто енергійно розмахуючи руками...

Щастя переповнює мого героя, переливається через край. Могутнє джерело творчих сил — кохання — палає в ньому міцним вогнищем. Вогонь цей не руйнує, але творить.

Мій герой переповнений енергією й силами, він мусить негайно покорити світ, написати великий твір, зробитися всесвітнім ученим, скінчити університет, розбагатіти, як Морґан, стати могутнім і прекрасним...

Назустріч Інтелігенту йде красивий студент з товаришем. Зупиняються, балакають. Красивий тримається звисока, поблажливо. Інтелігент, переповнений бурхливими почуттями, розмахує руками, смикає за рукава обох студентів...

Ви ж розумієте: він мусить негайно покорити світ, скінчити університет, зробитися прекрасним, виграти 200.000 і т. ін., але...

...не можна ж іти додому в такому настрої!

Товариш красивого студента м'який, як віск. Красивий витримано подумав, глянув на годинника... Без чверти три... Діловито запитує про фінанси. Інтелігент весело ляскає по кишені...

Всі в трьох сідають на візника. Красивий студент говорить адресу:
«Петровська чайна».

Вона ж — "Комариха".

Ледве освітлені маленькі ординарні двері з розбитим склом, заклеєним папером. Хід униз, у підвал, і з тротуару до дверей треба спускатися по стоптаних східцях.

Над дверима вивіска:

НОЧНАЯ ЧАЙНАЯ
ДЛЯ ИЗВОЩИКОВЪ
М. В. КОМАРОВОЙ

Спиною до дверей на вулиці — солідна фігура городовика.

Красивий студент спиняє візника, не доїжджаючи до чайної. Інтелігент розплачується. Студенти далі йдуть пішки.

Красивий взяв у Інтелігента грошей, пішов вперед. Інтелігенту й другому, мовчки, вказав на двері. Сам підійшов до городовика і заплатив. Городовик діловито козирнув. Демонстративно стоїть спиною до дверей. Студенти входять у чайну...

Городовик подивився в руку, закрутив пишного вуса, підняв полу шинелі й заховав монету в кишеню штанів...

Слово чесне — це не для ідеології. Чиста правда. Мзда давалася не за право входу, звичайно, а на всякий випадок... — швидше за право виходу.

Досить велика низька кімната. Стеля — склепінням — і стіни пофарбовано брудносірою олійною фарбою. Фарба блищить від випарів, що осіли на неї густою росю. Лямпочки горять попід стелею в авреолах тютюнового диму. Столики майже всі занято. Основний контингент публіки: студенти, представники художнього суспільства, окремі Інтелігенти віку солідного і — повії не дорожче трьох карбованців... Бігають "полові" в "косоворотках", брудних передничках з іще бруднішими серветками на лівій руці.

Студенти займають столика. Скатірка подрана й залита чимось. Стільці розхитані... Красивий дає замовлення:

"Три пари чаю й закуска".

Інтелігент здивовано дивиться на красивого. Той звисока посміхається, показує навкруги. Інтелігент оглядається.

Мій дорогий читачу! Доки мій, не менш дорогий, герой оглядатиме з властивою його молодості жадібністю представників чоловічої породи його кляси, що його оточують, мені хочеться побалакати з вами про загадкову тягу культурного індивідуума до бруду. Чудна властивість, що ріднить його з відомою домашньою твариною... Культурний індивідуум, що так цінує блага цивілізованого побуту, що любить ванну, чисту білизну, манікюр... і раптом — Петровська чайна. (Такі є у кожному місті)... А проте — спочатку подивіться...

Два молодих студенти й давно неголений тип ("доне муа кельк шоз, як інтелігентній людині"). Дві дівичі. Всі п'яні. На столі — чайник великий, на ньому — чайник маленький. Перед усіма — склянки. На тарілках недогризки ковбаси, солоних огірків, недокурки, попіл.

Два юнаки. Один — вигляду поетичного, другий — художньо-малярського. Один п'яний меланхолічно, другий — розм'як і розніжений. Розніжений наливає з чайника в склянку меланхолічного до половини світлої рідини. Чаркуються і п'ють. Один п'є з одчаєм, а другий — зворушливо.

Чотири вакантних дівичі від 18 до 40 років. Так само — чайники, так само — склянки, так само — п'яні.

Подобається? — Не кажіть "ні"! — Коли ви культурні, коли ви інтелігент, коли ви родилися в 19 столітті, коли ваше життя змолоду було подібним до життя мого героя — не кажіть "ні". — І не стидайтесь сказати "так". Я вас зрозумію й виправдаю. Те, що я сказав вище відносно свині — це просто літературний прийом, властива мені слабкість похизувати "кріпким слівцем". — Інтелігентні індивідууми давно придумали багацько красивіше визначення для тих із них, що люблять оці чайні й ін. — "богема"! — Звучно, поетично й пахтить Парижем, Монмартром, жерцями мистецтва й іншим таким. Я персонально — з презирством ставлюся до всіх, в кому немає духу богемности. Без нього бо живуть — міщани, філістери, німці з "залізними сідалищами", педанти, зубрили, акуратні службовці, домашні хазяйки, старі рахівники, дрібні крамарі та власники ощадних книжок. — А все вільне, все молоде, з бурхливою кров'ю, все, що не може вміститися в узеньких рамках ощадної розщотливости, всі, в кого емоції могутні й темперамент

яскравий, всі хто заслуговує на високе ймення Людини, — мусять час від часу валятися у власній блювотині... Це ж бо прекрасно, поетично, пахтить Парижем, Монмартром...

Не подобається? — Мені теж...

Інтелігент повертається до красивого з веселим здивуванням. Красивий, задоволений вражінням і з самоповаженням досвідченого мужчини, стримано посміхається.

Ви пам'ятаєте першого друга мого героя? — Мойому герою, очевидно, везе. "Прекрасна посланниця небес", як сказав колись якийсь то поет в якомусь вірші, — знову посилає мойому героєві нового друга, збагаченого дорожочинним досвідом... "Наука скорочує нам досвіди швидкотекучого життя", а досвіди — скорочують життя...

Половий з бруднішою серветкою на руці подає замовлене. Вишукано витирає склянки серветкою. Красивий студент наливає. Всі троє чаркуються, п'ють.

Красивий п'є з виглядом звичним.

М'який, як віск, студент п'є непомітно, як воду. Випив і насів на закуску.

Інтелігент закашлявся, відставив склянку. Красивий протестує. Інтелігент, давлячись, з труднощами й огидою, але силкуючись посміхатися — допив склянку. Довго кашляє й безглуздо моргає безтямними очима. Одразу спітнів. По вказівці красивого починає закушувати.

І ще раз скажу — коріння навчання гірке... І солодощі плодів його ви побачите самі в найближчий час...

Щось стороннє звернуло на себе увагу Інтелігента. Відірвавшись від закуски, він дивиться в бік з певною тривогою. Красивий дивиться з посмішкою. М'який, як віск, глянув і зараз же знову повернувся до закуски...

За сусіднім столом бійка. Хлопчик-студент в новесенькому мундирчиківі, заллятому чимсь масним, з розкуйовдженою зачіскою, цілком п'яний, плачучи крупними сльозами, що котяться по його ще ніжних, майже дівочих щоках, — одною рукою вчепився в волосся дівичі рядом і б'є її головою об стіл, обличчям у тарілку з недогризками солоних огірків, недокурками й попелом... Другою рукою б'є себе в груди.

Дівича з другого боку регоче на всю пельку... Від реготу по її далеко не дівочих щоках теж котяться сльози...

Фізіономії поета і художника: одна — похмура і з надривом, друга — зворушена і співчуваюча...

Режисер з майстерністю, що доводить його талановитість, показав нам так саму подію, як і три типи вражінь, що створено цією подією. Я не знаю, хто ви, мій читачу — поет, художник чи дівича з другого боку. Тому необережно мені виказувати своє вражіння.

Врешті, це було б навіть неделікатним нав'язуванням... Дозвольте розказати вам одну веселу єврейську анекдоту...

Одного разу до рабина прийшов з позовом на сусіда Шмуля бідний єврей на ймення Хаїм. Як вимагає пристойність — приніс курку. "Мудрий ребе, — сказав Хаїм, — скажи мені, хто прав, хто винуватий?" Після цього він розповів детально справу, що зводилась до самовільного відвідування його двору й городу маленькими дітьми й великими козами сусіда Шмуля. Мудрий ребе подумав і сказав: "Ти Хаїм, правий, а винуватий — Шмуль". Сказавши так, він одержав курку від вдячного Хаїма. На другий день до мудрого ребе прийшов бідний єврей на ймення Шмуль з позовом на сусіда свого Хаїма. "Мудрий ребе, — сказав Шмуль, — скажи мені, хто правий, а хто винен?" Тримаючи курку під пахвою, Шмуль виклав справу, що зводилась до того, що сусіда його — Хаїм побив його, Шмулеву, козу і перекинув через тин його маленького синочка, що він же ще дитина й тому не розуміє, що можна, а що ні. Мудрий ребе подумав і сказав: "Ти, Шмулю, правий, а Хаїм ні". Сказавши так, він одержав курку від вдячного Шмуля.

... В цей момент із сусідньої кімнати вийшла дружина ребе на ймення Сара. Трапилось так, що вона чула обидва вироки. І щиро поважаючи вченість і мудрість ребе, вона була остільки все ж таки здивована, що сміливо спитала: "Як можна, щоб у тій самій справі був правий Шмуль, а винуватий Хаїм, і правий Хаїм, а винуватий Шмуль? Аджеж цього не може бути"... Тоді мудрий ребе подумав ще раз і сказав: "Знаєш що, Саро, — ти теж права"... Після чого передав дружині своїй Сарі другу курку...

Повернімось до чайної...

Красивий студент сміється й плеще руками.

Інтелігент трошки розгублений, обводить очима кімнату. Бійка звертає на себе досить мало уваги. Навкруги — п'ють, кричать, цілуються, стискають дівчат, що верещать несамовито, лаються, розмахують руками, співають, регочуться або віддаються одчаю...

Мій герой ще молодий. Йому ще далеко до мудрости мудрого ребе — справжнього релятивіста. — Між іншим, один дуже принциповий товариш, з яким мені довелося балакати про оце найвище досягнення сучасної цивілізованої й культурної філософії, поставився до зразка закінченого релятивіста — до мудрого ребе — досить неввічливо, що, можливо, з'ясовується його (товариша) молодістю, якій властива відсутність поваги до старших. (До речі, кому ж, власне кажучи, властива оця повага? Невже ж тільки самим старшим? — Але кого ж їм поважати?.. Трудні все це питання). — А відносно релятивізму мій принциповий, але молодий товариш висловився не краще, назвавши його і "індиферентизмом", і "квієтизмом", і іншими термінами, що визначають всякі соціально негідні речі...

Знаєте що, мій читачу? — Він теж правий.

В очах Інтелігента чайна трошки подвоюється і злегка здригує.

Половий з бруднішою серветкою на руці приносить нову порцію чаю. Студенти знову п'ють. Інтелігенту випити вдруге вже трошки легше. Красивий випив красиво, а м'який, як віск, випив, як воду, і насів на закуску...

Красивий продовжує програму вечора. Підмигнув Інтелігенту й показав на стіл вакантних дівиць...

Ще одна проблема. Чому всякий раз, коли культурний індивідуум отрує себе алкоголем, його негайно всією істотою тягне до жінки? Чому вино, жінка й пісня — три гіпостасі людської веселости й радості?.. Алькоголь! Тобі співали гімни жерці Діоніса. Тебе прославляли у всенародних святах в божественній Греції. Про тебе читають лекції сучасні лікарі, демонструючи діяпозитиви розпухлих нирок і перероджених сердець. Про тебе сказав Бернард Шов: "Що ж робити, коли в наші прокляті часи не можна бути одночасно тверезим і щасливим?" Радість і щастя, що ти даєш, справедливо потребують оплати (нирок і серця). Але ж хіба ти завжди даєш радість і щастя? Хіба інколи ти не буваєш шахраєм?..

Жінчина!.. Тут я вже нічого не можу сказати... Про жінчину було сказано більше, ніж про що б то не було в світі. Але з того часу, коли Монтеск'є заявив, що "все, що сказано, говориться й буде говоритися за жінчину — все справедливо", — мені здається, треба б було припинити ці балачки... Мовчати про жінчину — теж справедливо... Це — не релятивізм... В нашій проклятій світі — чи можна бути щасливим, кохаючи? Чи можна бути щасливим, не кохаючи? Чи можна бути щасливим взагалі? Можна! Звичайно, можна... Як? — коли небудь я вам розкажу, як. А зараз іде сеанс — і ніколи. Коротко: слухайтеся Христа — будьте, як діти, слухайтеся мене — будьте дорослими. Ми обидва праві...

Пісня... Перший наслідок усвідомлення нашим предком великої ритмічності світу. Безглуздими звуками, риканням і ревом вітав волосатий пітекантропос еректус схід сонця. Нині, через півторасти тисяч років, злетівши на велетенську культурну височінь, цивілізований, культурний індивідуум так само часто вітає безглуздими звуками, риканням і ревом схід сонця, — виходячи на світанку з якоїсь Петровської чайної... Вино, жінка, пісня... Вино вже було. Жінка на черзі. Пісень не буде. Ми — в кіні...

Інтелігент уже п'яний. З добре зробленою розв'язністю всміхається. Звичайно, він згоден.

Красивий студент біля столу з дівицями провадить акт статевого добору. Вибрав двох, безцеремонно відштовхнувши інших, що їх неуспіх спроби образив мало, — звичка.

Дівиці з виглядом добрих знайомих влаштовуються біля столика студентів. Красивий негайно наливає склянку для своєї сусідки. Друга дівиця, рядом з Інтелігентом, наливає собі сама. Брудніший половий приніс нову порцію чаю. Всі чаркуються з чисто світською ввічливістю. П'ють. У дівиць в цій справі помітна добра школа.

М'який, як віск, не п'є, дивиться на товаришів, обмірковує справу. Мовчки встав, пішов. Скоро повертається — не один. Одною рукою волочить дівицю, а другою — стільця. Мовчки пропонує їй сісти і приступає негайно до обіймів. Дівиця протестує. Усвідомивши некоректність своєї поведінки, м'який, як віск, наливає склянки й підсовує тарілку з закускою. Дівиця випила єдиним духом, закушує. М'який, як віск, піднімає склянку, подумав, одставив. Про щось коротко запитав дівчину. Та

вклонила голову... Інтелігент серйозно зайнятий із своєю сусідкою. М'який, як віск, тикнув його пальцем у бік. Інтелігент повернувся. М'який показує йому три пальці й робить жест, що зазначає "дай".

Інтелігент з п'яною готовністю витягає гаманця й дає м'якому відповідну кредитку. Дівці насторожились. Інтелігент готовий і їх задовольнити. Красивий рішуче припиняє потік благодіяння. М'який, як віск, і третя дівчиця встають, коротко прощаються, відходять. Решта влаштовується зручніше.

Чи подобається вам, мій дорогий читачу, м'який, як віск, студент? — Мені дуже подобається... Ми його більше не побачимо, і це мені теж дуже подобається...

В очах Інтелігента чайна подвоюється, дрижить, лампи мигтять і блимають.

Більшості з вас знайомий цей стан. Чудний стан одночасної єдиності й подвійності предметів видимого світу. Фізіологія пояснює це просто: розлад здатності мозку сполучувати в єдине два образи зовнішніх об'єктів, що їх ми одержуємо двома очима. А оскільки здатність ця зникнути назавсім не може, то ми й бачимо одночасно й один і два предмети... Для фізіології все просто. Психологія трошки складніша. В людській психіці образи предметів теж можуть подвоюватись. І навіть більше того — не тільки лише одно явище може роздвоюватись, але й, що небезпечніше, і два предмети можуть бути сприйняті, як певна "синтеза", як один... А від цього виникають всякі помилки...

Інтелігент розніжений і зовсім п'яний... П'яно, замріявшись, хитає головою.

Мій дорогий читачу! — Аджеж мій герой закоханий. Закоханий першим коханням. "Ерос і Психея", "Дафніс і Хлоя", "Вешние воды"... Весна (навіть зимою), молодість, свіжість, чисте, світле почуття, прозоре, як гірний кришталь, свіже, як струмочок, що його народжено гірними незайманими снігами, — чарівне чудо першого кохання переповнило його юне серце, а перший поцілунок примусив його спалахнути чистим запалом і чистими бажаннями...

Вона!.. Кохана!.. Єдина в світі!!!

Дівчина... Вона одягнена у біле і світиться, як хмарка влітку... Мрія, щось неземне...

Інтелігент повертається до сусідки й починає з запалом говорити...

Фізіономія сусідки робиться п'янопохмурою. Ніяк не неземна річ.

Інтелігент продовжує говорити... Знову дівчина, що світиться, як хмарка.

Вона!.. Кохана!.. Єдина!!!

Сусідка сердито шарпає Інтелігента... Інтелігент трошки отямився і подививсь їй прямо в обличчя...

На весь екран фізіономія. Вона п'яна. Очі безглузді, тупі. Професію видно в кожній зморшці, в одутих щоках, в грубо намащених віях і бровах, в опущених кутках губ, з яких горілкою та огірками змито помаду.

Кохана... Єдина!..

О синтетична сила алкоголю! — Ви розумієте, про які два "образи предметів", що з'єднуються, я говорив?..

Інтелігент хитається... Сусідка догадалась і підносить йому невипиту м'яким студентом склянку. Інтелігент безтямно п'є...

Чи не прав Фройд, на якого я вже посилався, коли стверджує вищу чутливість жінки в справах найглибше психологічних? Ледве чи оця дівчиця свідомо бере на облік синтезуючу владу алкоголю, але вона відчуває, що ця влада в данім разі їй абсолютно необхідна, — і вона її посилює... Жінчино, найчудесніша з загадок! Будь спокійна. Ніколи раціоналізм чоловіка не розгадає тебе.

Красивий студент веде ділову розмову з другою дівцею. Розмова, очевидно, має властивості, остільки специфічні, що навіть звикла до всього дівчиця соромиться, спричиняючи цим щире задоволення красивому... Красивий спостерігаючи поглядає на Інтелігента.

Інтелігент конче п'яний. Ледве сидить за підтримкою сусідки, безглуздо дивиться кудись під стіл... Красивий стукає до пологого...

Чайна, димна, чадна, парна, з миготінням електричних ламп, в авреолях людських випарів, наповнена безладним галасом, вигуками, безглуздим ревом, гикавкою, поцілунками, лайкою, звуками блювоти, верещанням повій, яких мнуть або б'ють, — чайна, що в ній поет і художник незв'язно проголошують радощі святого мистецтва, хлопчик-студент стоїть навколішки перед побитою ним дівцею і називає її Сонею Мармелядовою, давно не голений тип і дівчиці, що лишилися вакантними, братерськи сплять за одним уже столом, де звідкись, із димного закутка, хтось дико реве про вільне кохання, чийсь жіночий хрипкий голос вимагає гроші наперед, — чайна, що в ній тверезі, порівнюючи, лише полові, що вже витаскали геть з приміщення визначений статистикою певний відсоток відвідувачів, — чайна ще живе своїм життям, останніми годинами перед сходом сонця... Вона — як квітка, що зветься "нічною красунею" — живе лише вночі. Сонячне світло для неї небезпечно. А коли сонце сяде — вона знову житиме... Так було, так є, і так буде ще досить довго...

На виході з чайної красивий відбирає гаманця в Інтелігента, розплачується з його дівцею й садовить їх на візника. Сам з другою пішли в другий бік... Екран темнішає...

Ви вже знаєте, в яких випадках режисер вживає затемнення... Це знають навіть юні дівчата, що одна з них, буди незнайомою з технікою кіна і щиро вважаючи, що на плівці

знято все, а затемнення робить механік кінотеатру під час демонстрації, — не раз лишалася на другий сеанс у марній надії на те, що механік забуде зробити затемнення...

Але це затемнення — дійсно особливе... Можливо, в перший раз ми можемо пожалкувати, що режисер, покірний вимогам художности й цензури, його зробив... Те, що зараз мусить пережити мій герой, трапляється лише один раз у житті...

Ранок

В кімнаті у дівиці. Залізне ліжко. Столик, накритий в'язаною серветкою. На ньому гасова лампочка з бляшаним рефлектором, шпильки й підв'язки дівиці. Решта одягу валяється на розхитаному стільці осторонь. На брудних стінах листівки з картинками, найрізномірнішого змісту, мішма з фотографіями кавалерів. Кавалери, навпаки, дуже одноманітні. В кутку за ліжком — стілець з мискою, залізний кухоль і відро, що їх очевидне призначення — це обслуговування гігієнічних вимог самої дівиці та її культурних гостей...

Інтелігент сидить на краю ліжка й одягається. Дівиця лежить під ковдрою, палить.

Ви бачите по його обличчю, що йому млосно — і з похмілля, і, може бути, ще від чогось...

Інтелігент хапається й метушиться. Старанно не дивиться на партнерку. Дівиця вважає за свій обов'язок бути ніжною... Інтелігент із делікатности пробує відповісти тим самим. Героїчно повертається до неї — нахилився...

Знову — на весь екран — фізіономія...

Женщина — Перша женщина!!! Одутле обличчя ще більш одутло — від горілки, сну й кохання... Пудру, фарбу, помаду — стерто неправильними плямами жагучими поцілунками мого героя... В'ялі, мляво-м'які й вогкі, як у трупа, що вже розкладається, — її уста, що він їх ще сьогодні так гаряче цілував, — ці уста — усміхаються... Ця посмішка... ароматна...

Інтелігент відхитнувся і заховав обличчя в долоні...

Режисер — явно дуже делікатна людина. Він не показує нам того, що мусів був побачити мій герой зараз. Зараз він не знаходиться під синтетичним впливом божественного алкоголю...

Вона!.. Кохана!.. Єдина в світі!..

Дівиця образилася...

Бо й дівиця — женщина. До того ж вона не настільки була п'яна напередодні, щоб не пам'ятати душевних виявів мого героя...

Дівця говорить Інтелігенту щось дуже вразливе. Інтелігент скочив з таким виглядом, ніби ось зараз кинеться на неї. Підняв кулаки... і зараз же примушений поспішно опустити руки, бо незастебнуті штани посунули донизу. Інтелігент одразу видихся. Стурбований, слабкий. Заметушився розпачливо, одягся абияк і втік...

Дівця лежить і палить. На обличчі — байдуже презирство...

Інтелігент потайки, оглядаючися, виходить на вулицю з брами поганенького дерев'яного будинку. На обличчі страждання. Вийшов на тротуар, зупинився, думає. Випрямлює похилу спину. Рішуче жестикулює правою рукою, наче диктує сам собі:

А все ж таки важно, що я врешті став мужчиною!

Із робленою бадьорістю Інтелігент пішов вулицею...

Створилося! — Ви пам'ятаєте той момент, коли мій герой, скінчивши гімназію, відчував у своїй душі якийсь чарівний букет з усіх радощів та надій життя?.. Ви бачили, як він вірив у життя? Ви пам'ятаєте "блїмливу таємницю жіночих очей"?.. Ви можете зараз пересвідчитися, що життя чесне, що життя завжди виправдує віру в нього... Блїмлива таємниця жіночих очей — відкрилася моєму герою... Таємниця більше нема!..

Як ви думаєте, мій дорогий читачу, що треба вважати за "моральне": чи те, що трапляється в сімдесяти й більше випадках із сотні, чи те, що трапляється разів із п'ять?.. Здоровий сенс стверджує протиприродність другого випадку. Ці цифри взято із статистичних даних. В число перших випадків — ввійшов цієї ночі і мій герой. А в інших випадках "блїмливую таємницю" відкриває та сама, що в її очах ця таємниця блїмає... Себто випадок з моїм героєм — нормальний. А все нормальне — прекрасне... Хай живе!.. Одверто кажучи, я дуже боюся цензури, що безперечно зможе мене запідозрити в протиприродних ухилах з усіма наслідками, що з цього випливають. Аби не цей спасенний страх, я б ризикнув порушити остільки властивий мені логічний хід мислення і замість "хай живе", крикнув би: "долой!" Нікому не кажіть тільки про це признание, боронь Боже! — Більшість — нормальна. Все нормальне — прекрасне. Я — абсолютно нормальний. Ви — теж... Не видавайте мене, і я не скажу вашим дружинам, нареченим, коханкам, вашим коханим жінщинам і дівчатам, нічого не скажу про статистику... Аджеж, коли вас питають ваші кохані, чи траплялося вам бувати у повій, — ви, звичайно, говорите гордовите "ні"... так, звичайно, бувають власне всі, всі ваші приятелі й товариші, але, річ ясна — не ви. Так само й щодо наслідків таких відвідувань: — так, звичайно, майже всі з цими наслідками знайомі. Але, річ ясна — не ви. Бо ви, мій читачу, ви — завжди виняток... Будьте ним. Я нічого не скажу вашим коханим... Я не люблю, коли мені не вірять...

І ще раз плоди освіти

Інтелігент тихо виходить з дверей великого будинку. Вигляд цілком розчавленої людини...

З боку дверей емалева, біла з чорним, з чіткими літерами таблиця: "Венерологічний кабінет д-ра І. Каца"... Інтелігент стоїть біля таблички й тупо дивиться вперед...

Та сама статистика стверджує безперечно, що серед вас, чоловіки-читачі, коли ви мешканці міста, більша половина знайома з особистого досвіду з переживаннями мого героя... Ви — нормальні...

Думки, що ледве ворухнуться і вихором мчать в мозкові мого героя, також природні й зрозумілі: він стріляється, потім лежить у труні, дуже красивій — сам теж дуже красивий... старенький попик розчуленого вигляду, розчулено править панахиду. Зворушливо пахтять ладан, що легкими, блакитними хмарками піднімається з кадила, яке так стримано й знаменно побрязкує при кожнім змахові. Заплакані старі — папа й мама, заплакане обличчя її... Раптом, як голова, відрубана сокирою, думка вмирає в корчах страждання...

Інтелігент із відчаєм хитнув головою і швидко, похилившись, пішов вулицею...

У своїй кімнаті Інтелігент, лежачи на ліжку, заховавши обличчя в подушку, плаче... Екран темнішає...

Проходять дні, тижні, місяці... "Час — найкращий лікар". Доктор Кац — теж не поганий доктор...

"На помилках ми вчимося". Мій герой, від природи мавши ухил до обережності, також навчився простої мудрости: попереджувати легше, ніж лікувати... Дні, тижні й місяці пройшли одноманітно. Вдень — сон на лекціях, вночі, коли є гроші, — безсоння в якійсь Петровській чайні. Перед іспитами — зубрячка, — це ви ще побачите... А дівчина?... Аджеж вона була коханою на все життя!

Були чутки, що красивий студент виявив себе менш делікатним, ніж мій герой (не таким йолопом, як казав сам красивий), і тому не стидався зустрічатися з нею безпосередньо після тої ночі, що ви її спостерігали. Правда, він теж не був у належній мірі обережний, і йому теж довелося побувати не раз у дверях з емалевою таблицею, але він був розумний і, як тонкий стратег, з'ясував дівчині, чому саме мій герой так раптом зник... Він не брехав. Він тільки не сказав їй, чого він сам заходив у ці двері... Тому швидко йому вдалося зайняти в її ображеному серці те місце, що було приготоване там для мого героя. Красивий студент не був йолопом... Далі мені не хочеться розказувати. Все це, врешті, не має прямого відношення до картини. Та й дівчини вже, здається, немає...

Зараз режисер покаже вам мого героя в той момент, коли він — напередодні закінчення років навчання.

Інтелігент гризе граніт науки

Інтелігенту років 23. Вусики. Інтелігент сидить біля столу в своїй кімнаті й скажено зубрить. На столі лампа й самовар...

Інтелігент потягнувся, потер сонні очі, що злипаються мимохоть, глянув на годинника й похитав головою. Помацав самовар — цілком холодний. Наливає собі чаю з одного чайника, — чай міцний, чорний, як кава... П'є. Знову зубрить.

Ви пробували коли небудь жувати вату? — Спробуйте... Ґраніт іноді буває подібний до вати...

Інтелігент чесно бореться із сном... Біжать години... Сон перемагає. Голова клониться, перелякано скидується і зараз же знову клониться долу...

Інтелігент підставляє собі під підборіддя загостреного олівця вістрям догори. Зубрить... Сон перемагає конче. Голова хилиться, підборіддя наколюється на олівець. Інтелігент підскакує, знов сідає, розгублено потирає підборіддя. Подумав, догадався. Повертає олівця вістрям донизу і опирається підборіддям на незагострений кінець. Зубрить...

Стрілки йдуть по цифербляту годинника. Секундна стрілка, охоплена меланхолійними довічними корчами, маленькими скоками плигає в одному напрямкові від rischi до rischi...

На розгорнутій книзі спокійно лежить голова Інтелігента. Він спить. Поруч — олівець з відламаним кінчиком... Екран темнішає.

На цей раз — не надовго. Останні іспити мого героя пройшли гаразд. В наступній сцені — він юрист, людина з вищою освітою.

Товариська вечерея студентів, що закінчили. Весело й бадьоро. На всьому явний відбиток урочистости. Всі трошки випивши.

Інтелігент встає і проголошує:

Друзі! Товариші!

Обличчя всіх повертаються до нього. Обличчя веселі, задалегідь до всього співчутливі. Інтелігент стоїть, урочисто тримаючи повного келеха. Він продовжує:

Я проголошую тост за наш великий народ!

Жваві оплески, крики...

Інтелігент високо підіймає келеха й ще урочистіше проголошує:

Товариші! Народ чекає на нас!

Ви, кого я наділив здібністю бачити всі думки й почуття мого героя, можете й зараз подивитися на те, що знаходиться перед мисленими очима мого героя... Міцною стіною стоїть народ і жадібно дивиться прямо в вічі. Народ — з опери (з "Жизни за царя")...

Веселий, урочистий, жвавий стіл. Всі встали, п'ють, кричать "ура"... Екран темнішає.

Дорогоцінні роки юности скінчилися. Дорогоцінні роки ці були, як ви бачили, присвячені надбанню знань, потрібних для дальшої пподотворчої роботи, для служіння рідному народові й вітчизні. Мій герой став достойною квіткою "квіту нації" — її інтелігенції. Він заслужив це право. Ви — свідки всього його життя — мусите ствердити це. — Не будете ж ви заперечувати те, що я був, давши героєві моєму ім'я "Інтелігент" — правий абсолютно?!

А проте — заперечуйте, коли завгодно. Справа від цього не поліпшає... Надія, що її квітом є мій герой, чекає на нього. Починаючи з наступної частини, він буде служити їй...